

Turkije draait aan de waterkraan in het Midden-Oosten

Door: Henk Donkers

Turkije is het enige land in het Midden-Oosten dat geen gebrek aan water heeft. Om zelf meer te kunnen profiteren van deze natuurlijke hulpbron is Turkije in de jaren zeventig begonnen met de aanleg van 22 dammen in de Eufraat en de Tigris. Dat leidde tot confrontaties met Syrië en Irak. Inmiddels is de koude uit de lucht en ontwikkelt

Turkije zich tot de waterleverancier van het Midden-Oosten.

In het droge Midden-Oosten zijn de Eufraat en de Tigris de levensaders. In het Tweestromenland tussen deze twee rivieren (in het huidige Irak) kwamen ooit grote culturen tot bloei. Beide rivieren ontspringen in het bergland van Oost-Turkije waar relatief veel neerslag valt, vooral 's winters in de vorm van sneeuw. Als deze in het voorjaar gaat smelten, ontstaan er piekafvoeren. Die leiden in april en mei vaak tot overstromingen in de laaggelegen gebieden stroomafwaarts en brengen veel schade toe aan de landbouw. In de herfst, als er voor de tweede oogst veel water nodig is, bereikt de rivierafvoer zijn dieptepunt. Het regiem van de rivieren en de waterbehoeften van de landbouw lopen dus niet parallel. Behalve binnen jaren zijn er ook tussen jaren grote schommelingen in de waterafvoer (figuur 1). Om de problemen van wateroverlast en -schaarste het hoofd te bieden is men al in de Oudheid begonnen met de aanleg van dammen. De eerste grote dammen stammen echter uit het begin van de vorige eeuw. De eerste kwam in 1913 gereed in Irak. Begin jaren zeventig volgde Syrië met de veel hogere Thawrah-dam en daarna kwam Turkije met zijn GAP, het Zuidoost- Anatolië-project.

Geopolitiek

Dit gigantische project stuitte op veel verzet bij Syrië en Irak. Het voorziet in 22 grote dammen in de Eufraat en de Tigris. Met de meeste ervan wordt elektriciteit opgewekt. Daarmee wil Turkije, dat zelf nauwelijks olie heeft, zijn industrialisering stimuleren. Daarnaast wil het zijn areaal geïrrigeerde landbouwgronden uitbreiden met maar liefst 1,6 miljoen hectare, om zo uit te groeien tot de voedselschuur van de regio. Er moet een 'Hof van Eden' ontstaan waar een keur aan granen, groenten, fruit en industriële gewassen geproduceerd wordt. Het GAP is opgezet als een geïntegreerd regionaal ontwikkelingsproject dat het achtergebleven zuidoosten van Turkije tot ontwikkeling moet brengen. In dit gebied wonen voornamelijk Koerden. Door deze regio te integreren in de nationale economie wil de regering de Koerdische afscheidingsbewegingen de wind uit de zeilen nemen. Achter het GAP zitten dus ook geopolitieke motieven.

De geestelijke vaders van het GAP waren de presidenten Demirel en Özal. Politiek gezien waren zij rivalen, maar beiden zijn van huis uit waterbouwkundig ingenieur en hebben in de Verenigde Staten gestudeerd. Daar raakten ze onder de indruk van de superdammen in de Colorado en het Tennessee Valley Project dat model gestaan heeft voor veel integrale rivierontwikkelingsprojecten elders in de wereld. In hun werkzame leven als ingenieur hebben ze zelf dammen ontworpen; later namen ze de politieke beslissingen voor de dammenbouw.

De eerste superdam (de Keban-dam) kwam gereed in 1974, de tweede (de Karakaya-dam) in 1976 en de derde en belangrijkste (de Atatürk-dam) in 1990. De Keban- en Karakaya-dam zijn aangelegd voor de opwekking van hydro-energie, de Atatürk-dam ook voor de irrigatiedoeleinden. Vanuit het Atatürk-meer is een 26,4 kilometer lange tunnel aangelegd die water naar de vlakte van Harran moet brengen voor de bevoeding van vele tienduizenden hectares land. De laatste grote dam in de Eufraat (de Birecik-dam, vlakbij de grens met Syrië) is in 2001 gereedgekomen; met de aanleg van de laatste superdam in de Tigris (de Ilisudam vlakbij de grens met Syrië en Irak) is men in 1999 begonnen. Hij moet in 2006 klaar zijn en is uitsluitend bedoeld voor opwekking van elektriciteit. Omdat er voor deze dam duizenden Koerden moeten verhuizen, is er internationaal verzet tegen. In 2013 moet het hele GAP voltooid zijn.

Oorlogstaal

Vanaf het begin hebben Syrië en Irak geprotesteerd tegen de Turkse dammen. Vooral de dammen in de Eufraat stuiten op verzet omdat hier - meer dan bij de Tigris - de belangen van Syrië in het geding zijn en er van deze rivier meer water uit Turkije afkomstig is (89 procent tegenover 51 procent).

Irak en Syrië schuwden de oorlogszuchtige taal niet. In 1990 draaide Turkije de waterkraan van de Eufraat een maand lang dicht om het meer achter de Atatürkdam te vullen. Saddam Hoessein dreigde daarop de Atatürk-dam te bombarderen. Het bleef bij een dreigement. Syrië probeerde de Turkse projecten al langer te dwarsbomen door de Koerdische PKK te steunen die vanaf Syrisch grondgebied Turkse doelen mocht aanvallen. Beide landen beschuldigden Turkije ervan water als politiek wapen te gebruiken omdat Turkije naar eigen goedgevoelen de kraan kan dichtdraaien (of heel ver kan openzetten).

Tot een wateroorlog is het in 1990 en ook later niet gekomen. Syrië heeft uiteindelijk eieren voor zijn geld gekozen, zijn steun aan de PKK gestaakt en de leider Ocalan uitgewezen. Turkije heeft op zijn beurt beloofd dat het gemiddeld 500 m³ water per seconde zal doorlaten via de Eufraat. Syrië en Irak vinden dat te weinig, maar moeten er genoegen mee nemen. Turkije en Syrië hebben verder hun ambities om hun areaal van geïrrigeerde landbouwgronden uit te

breiden flink naar beneden bijgesteld. Turkije van 1,6 naar 0,9 miljoen hectare en Syrië van 1,4 naar 0,7 miljoen. Tot nog toe gingen ze ook vrij kwistig om met het beschikbare water. Door de open kanalen en oppervlakte-irrigatie verdampte er onnodig veel water. Door toepassing van gesloten systemen en druppelirrigatie, en door hergebruik van water proberen ze nu water te besparen. Ten slotte kan Turkije zich als lid van de NAVO en als kandidaat-lid van de EU geen gewapend conflict over water veroorloven.

Tegengestelde principes

Eigenlijk zouden Turkije, Syrië en Irak een formeel watervedelingsverdrag met elkaar moeten afsluiten. Daar zijn ze echter nog niet aan toe. Sinds het uiteenvallen van het Ottomaanse rijk waarbij het stroomgebied van de Eufraat en de Tigris over drie landen verdeeld werd, kunnen ze slecht met elkaar opschieten. Het Ottomaanse rijk werd gedomineerd door de Turken en de inwoners van Syrië en Irak zien hen nog steeds als de voormalige kolonisten. Omgekeerd hebben de Turken weinig waardering voor de Arabieren. De Turkse president Özal zei eens pesterig tegen hen: 'Ik heb liever water dan olie. Olie maakt lui. Dat kun je in veel landen zien. Water bevordert de vitaliteit.' Turkije was lang afhankelijk van Arabische olieimporten en wil de rollen graag omkeren door de Arabische staten afhankelijk te maken van Turks water. De dag voor de opening van de Atatürk-dam zei president Demirel: 'Het water is van ons, de olie is van hen. Wij zeggen tegen de Arabieren niet dat ze de helft van hun olie aan ons moeten geven; zij kunnen ons water ook niet opeisen. Tot het punt waar de Eufraat en de Tigris de grens overgaan, is het water van ons.'

Een eerlijke verdeling van het water in rivieren als de Eufraat en de Tigris zou moeten plaatsvinden op basis van het internationaal waterrecht. Decennialang is daaraan gewerkt, maar door tegengestelde rechtsprincipes werd er weinig vooruitgang geboekt. Sommige landen hangen het principe van de 'absolute territoriale integriteit' aan en vinden dat landen de kwaliteit en kwantiteit van een waterstroom niet negatief mogen beïnvloeden als andere daar schade van ondervinden. Toepassing van dit principe betekent dat Turkije geen dammen mag bouwen omdat Irak en Syrië daar schade van ondervinden.

Andere landen zijn voor het principe van de 'absolute territoriale soevereiniteit'. Daarbij heeft een land volledige zeggenschap over de waterbronnen op zijn grondgebied. Volgens dit principe mag Turkije zo veel dammen bouwen als het wil.

Rationeel-wetenschappelijk ingestelde internationalisten huldigen het principe van de 'gemeenschap van oeverstaten' die moet streven naar een optimaal gebruik van water binnen een stroomgebied. Landen zouden hun eng-nationalistische belangen opzij moeten zetten en moeten gaan samenwerken. Dammen zouden op de gunstigste locaties gebouwd moeten worden en het water zou gebruikt moeten worden op plaatsen en voor doelen die het meest opbrengen. Dat is aardige theorie, maar in de praktijk zijn stroomgebieden verdeeld over landen die eigen belangen nastreven en elkaars rivalen zijn - zeker als het water schaars is.

Inmiddels is men binnen de Verenigde Naties tot overeenstemming gekomen door een gulden middenweg te bewandelen tussen de eerste twee principes en te kiezen voor het principe van de 'beperkte territoriale soevereiniteit'. Dat komt erop neer dat een land 'op redelijke wijze' gebruik mag maken van het water op zijn grondgebied, zolang andere landen daar geen 'merkbare schade' van ondervinden en dat het water 'billijk' verdeeld moet worden. Maar wanneer is er sprake van een 'billijke verdeling' en van 'merkbare schade'? Daar zijn criteria voor ontwikkeld, maar deze zijn zo divers en tegenstrijdig dat ze in het geval van de Eufraat en de Tigris geen uitsluitsel geven. Neem het criterium dat een land meer recht op water uit een rivier heeft als een groter deel van dat water uit dat land afkomstig is. Op basis van dit criterium zou Turkije recht hebben op 88,7 procent van het water uit de Eufraat. Een ander criterium stelt dat een land recht heeft op meer water als een groot deel van het stroomgebied in dat land ligt. Op basis hiervan zou Irak recht hebben op 40 procent en Turkije op slechts 28 procent.

Bezwaren ongegrond

De scherpe kantjes zijn inmiddels verdwenen van het Turks-Syrisch-Irakese waterconflict. De betrokken landen lijken zich te hebben neergelegd bij de gegroeide situatie. Maar hoe zijn het GAP en de daaruit voortvloeiende watervedeling objectief te beoordelen? Allereerst is het gunstiger om dammen in de bovenloop aan te leggen. De opslagcapaciteit van de stuwmuren is daar het grootst en de verdampingsverliezen het kleinst vanwege de lagere temperaturen en het geringere oppervlak in verhouding tot het volume. Ook is de waterstroom - zowel in tijden van wateroverlast als in tijden van waterschaarste - het beste te reguleren met dammen en stuwmuren in de bovenloop. Verder houden de dammen - voorzover ze bedoeld zijn voor de opwekking van elektriciteit - het water slechts tijdelijk tegen want je kunt geen elektriciteit opwekken zonder water door te laten. Ten slotte zijn de neerslaghoeveelheden in de brongebieden van de rivieren zo groot en is de opslagcapaciteit van de stuwmuren zo beperkt, dat stroomafwaarts gelegen gebieden nooit hoeven vreezen voor het opdrogen van de waterstroom. Er valt dus nogal wat af te dingen op de bezwaren van Irak en Syrië, zeker nu Turkije veel minder landbouwgronden gaat irrigeren dan oorspronkelijk de bedoeling was en het een doorstroom van gemiddeld 500 m³ per seconde garandeert. Het kan Turkije moeilijk kwalijk genomen worden dat het meer van zijn natuurlijke hulpbron wil profiteren.

Waterexporten

Voor een goed beheer van het water van de Eufraat en de Tigris is internationale samenwerking erg belangrijk. Turkije heeft herhaaldelijk gezegd dat water geen bron van conflicten zou moeten zijn maar een hefboom voor regionale samenwerking. Özal lanceerde in dat kader in 1987 zijn Pipeline for Peace. Daarmee zou Turkije via twee pijpleidingen jaarlijks 6 tot 8 miljard m³ exporteren naar landen op het Arabisch Schiereiland. Özal wilde geen betwist water uit de Eufraat en de Tigris verkopen maar uit de Seyhan en de Ceyhan, die geheel in Turkije liggen. De Arabische staten wezen het plan af. Ze wilden niet afhankelijk worden van Turks water en vreesden de machtspositie die Turkije door dit project zou krijgen.

Inmiddels exporteert Turkije wel water naar Noord-Cyprus en heeft het een waterexportverdrag met Israël. Het

water naar Cyprus wordt vervoerd in enorme nylon zakken die door een sleepboot worden voortgetrokken. Doordat zoet water lichter is dan zout water blijven de zakken drijven. De afstand naar Cyprus kan hiermee overbrugd worden. De afstand naar Israël is voorsnog te groot en de zee te ruw waardoor de zakken onderweg scheuren. Bij de stad Manavgat op de Turkse zuidkust heeft de regering inmiddels een waterexportinstallatie aangelegd. In de gelijknamige rivier zijn twee stuwmeren aangelegd en installaties om het water geschikt te maken als drinkwater en gebruikswater. Een tien kilometer lange pijpleiding brengt het water naar laadplatforms op drie kilometer uit de kust. Daar worden de waterzakken of tankers volgepompt. De exportcapaciteit bedraagt 500.000 m³ per dag. Turkije verwacht buiten Cyprus en Israël in de toekomst een markt voor dit water te vinden in het snel groeiende Istanbul, de Griekse eilanden, Malta, Libië en de Gazastrook. Zij kampen allemaal met watertekorten. ■

Literatuur

- Donkers, H. 1994. De witte olie. Water, vrede en duurzame ontwikkeling in het Midden-Oosten. Novib/Jan van Arkel, Den Haag/Utrecht.
 - Hoffmann, Th. 2001. Wassermacht Türkei. Geographie heute 188: 36-41.
 - Struck, E. 2003. Die Türkei und das Wasser. Geografische Rundschau 55: 18-25.
-